

הרב שמואל ריינר

מקומה של התפילה בחיים

חיינו הדתיים – תפילה, לימוד ומה שביניהם

לזכר אבי, הרב יוסף יהודה ריינר, שהרביץ תורה בישיבת "קול-תורה" למעלה מיובל שנים, ולכבוד תלמידו, מורי ורבי הרב מאיר שלזינגר שליט"א, מייסד ישיבת שעלבים.

מבוא

ישנם רגעים בחיים בהם אדם נדרש לעמוד לפני אלוקיו, לבקש בקשות על עמו ועל משפחתו או להכות על חטא ולבקש מחילה. עמידה זו מול הבורא - קשה היא, והיכולת להתפלל בצורה משמעותית הופכת לקשה אף יותר כאשר הפן האישי נעלם והתפילה נעשית כעול וטקס, ותו-לא.

א.

מהו הקו המבדיל בתורה בין חלק א' שלה, ספר בראשית, לחלק ב' שלה, ספר שמות? מה בכלל מגדיר את סיומה של תקופה? הרי אין שריקת סיום שמציינת אותה, או שריקת פתיחה שמציינת תחילתה של תקופה אחרת. כבר שנים אני עסוק בשאלה הזו: איך מרגישים, מתי מרגישים, והאם בכלל מרגישים כשעוברים מתקופה לתקופה, כמו מימי הביניים לעת החדשה? מעניין, אגב, איזה שם נתן איש "ימי הביניים" לימיו, שבעיניו ממש לא היו "ביניים", אלא דווקא עת חדשה לגמרי.

בפרספקטיבה נכונה, נראים כמה הבדלים לעין.

האנשים, הגיבורים, הם אלה שעושים את המעבר בין הזמנים או בין הספרים. ספר בראשית הוא ספרם של האבות, על כן הוא מסתיים במות יעקב ובניו; ספר שמות הוא ספרו של משה, ובשל כך הוא פותח בלידתו. יתכן שלכל זמן יש את גיבוריו שלו, ואף יתכן שאנשים שהפכו לגיבורים בחייהם, לו היו חיים בזמן אחר לא היו נחשבים כלל לגיבורים, אלא ל"סתם בחורים טובים"¹. אברהם, יצחק, יעקב, ואפילו יוסף ומשה - נחשבים כולם ל"אושפיזין" בחיינו, אבל יש הבדלים גדולים ביניהם, ולכן התאים כל אחד מהם לזמנו. אמור לי מי גיבוריך ואומר לך את זמנך ...

1. בהקשר הזה ראוי להזכיר את מדרשם של חז"ל על הפסוק "נח איש צדיק תמים היה בדורותו" (בראשית ו', ט): "אמר רבי יוחנן: בדורותיו ולא בדורות אחרים" (תלמוד בבלי, סנהדרין, דף קח ע"א).

ב.

שנינו במסכת ברכות, דף טז ע"ב:

"תנו רבנן: אין קורין אבות אלא לשלשה, ואין קורין אמהות אלא לארבע".

חז"ל קבעו את מעמד ה"אבות", וקבעו כי רק הם קרויים אבות. מעמד זה ייחודי ונעלה לעומת המעמד המכונה "רב", שהוא תואר שלא צומצם לאנשים בודדים בהיסטוריה, אלא יכול להינתן לכל אדם הראוי לו.

ספר בראשית, ספרם של האבות, שעל שמם נקרא גם "ספרם של ישרים"², הוא סיפור של משפחה. כל משפחה מתחילה מאבא. אמנם יש בו, בספר בראשית, גם הבטחות פוליטיות על ארץ ועל עם – אבל הסיפורים על כל אלה באים מתוך המשפחה. אך הסיפור שבספר שמות, ספרו של משה רבנו, אינו משפחתי כלל. הוא מספר על משה ועל העם. בצד המשפחתי אמנם עולים קשיים – כמו האישה החוזרת לבית אביה, והבנים הלא ידועים – אך סיפור משפחתי משה אינו מסופר אלא בדרך אגב, כטפל למצווה ולחוק.

ג.

אם כן, שני הספרים, בראשית ושמות, עומדים זה מול זה בבחינת האב מול הרב. שתי סמכויות אנושיות עומדות מעלינו: הורינו ומורנו. כולנו זכאים להיות בנים של הורים, ואף להיות תלמידים למורים. לצערנו, לא כולם מממשים זכות זו, אם מפני שנבצרה מהם, או משום שוויתרו עליה.

הסמכות הראשונה ברורה מאוד. היא איננה תלויה בבחירות ובהכרעות, אלא במציאות. כל אדם נולד לאב ואם. הסמכות השנייה, סמכות המורה, היא מורכבת יותר, ומעלה שאלות מסובכות כמו: מיהו המורה שלי? מדוע בחרתי דווקא בו? מה לימד אותי? האם רק לימד, או שהיה "מורה" במשמעות העמוקה של המילה? ועוד. רוב בני אדם זוכים להיות אבות, אך לא רבים זוכים להעמיד תלמידים. לכל אחד יש אב, אך לא לכל אחד זוכה לרב.

את אבינו אנו פוגשים לראשונה באזור חדר הלידה. דרך העולם היא שהורינו מלווים אותנו כך שבתחילה אנו תלויים בהם, וכעבור עשרות שנים, אם אנו זוכים לכך, היחס מתהפך. עד שאבותינו מסתלקים מהעולם אנו חיים איתם בסוג כזה או אחר של "יחד": אוהבים, רבים מעט, מעריכים, מבקרים וכו'. את הרב-מורה אנו פוגשים בגיל יותר מאוחר, ומטבע הדברים

² עבודה זרה דף כה ע"א: "מאי ספר הישר? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, דכתיב בהו: 'תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו'".

בשלב מסוים בחיינו אנו גם מתרחקים, ואולי אף נפרדים ממנו. כך או כך, נוכחותו בחיינו משנה את פניה בצורה משמעותית. יש לנו צורך בשתי הדמויות הללו כמלוות בדרכי החיים. אדם שחסר לו אחת משתייהן, מורה או הורה, הפסיד מרכיב חשוב בבניין אישיותו.

”חייב אדם ללמד את בנו...”³

מוטלים על האב תפקידים וחובות כלפי בנו. מה ההורים מלמדים את בניהם? מהם ”מוסר אב” ו”תורת אם”? ההורים מלמדים את החיים, נותנים לאדם כלים כדי לחיות. הם מלמדים איך לאכול ומה ללבוש. אני רוצה להזכיר לכולנו שתי תמונות הוריות מוכרות, ומהפרט נלמד על הכלל. חרוט עמוק בזיכרוני כיצד לימדתי אחת מבנותיי לקשור נעלים. תמונה אופיינית נוספת מראה אב המלמד את בנו או בתו כיצד לנסוע על אופניים: הוא שומר שלא יפלו ימינה או שמאלה, משחרר מעט ורץ אחרי הילד לבל ייפול ח”ו. בהדרגה נוסע הילד מהר יותר ויותר, ומתרחק מהאב העומד מרחוק ומסתכל בדאגה. אלו תמונות מדויקות הממחישות את ההורות.

לעומת ההורים, הרב מלמד תורה, אותה התלמיד ירחיב, יפרש, יתרגם ויישם בחייו שלו. לעיתים נראה לי כי תלמיד ”חלש” זקוק לקשר הדוק יותר עם הרב, כדי שיוכל לשאול אותו שאלות על כל דבר ועניין, ועל כן הפרידה גם קשה עליו יותר. התלמיד הטוב יותר ”תופס את הפרינציפ” ומבין את העניין, ואת מה שלא שמע מרבו - מבין בעצמו, וממהר כדי להקדים ולהגיע אל עצמאותו הרוחנית.

ד.

”תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא: אברהם תקן תפלת שחרית - שנאמר (בראשית י”ט): וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם; ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר (תהלים ק”ו): ויעמד פינחס ויפלל. יצחק תקן תפלת מנחה - שנאמר (בראשית כ”ד) ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב; ואין שיחה אלא תפילה, שנאמר (תהלים ק”ב): תפלה לעני כי יעטף ולפני ה’ ישפך שיחו. יעקב תקן תפלת ערבית - שנאמר (בראשית כ”ח): ויפגע במקום וילן שם; ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר (ירמיהו ז’): ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי”⁴.

3. תלמוד בבלי, מסכת קידושין, דף ל ע”א.

4. מסכת ברכות, דף כו ע”ב.

האבות תיקנו תפילות. אברהם המציא את עצם התפילה, וקבע שכל אדם יתחיל את יומו בבקשה או הודאה על היום שיבוא - אולי שתיהן יחד. יצחק מרחיב את התפילה, הן מבחינת הזמן - צהריים, והן מבחינת מקום - מעתה היא שייכת גם לשדה. יעקב מרחיב גם הוא את תפילתו של אברהם, אולי בתפילה על מה שהיה. כך נוצרת מסורת של תפילה לאורך שלושה דורות; אם תרצו, דבר שמהווה בשפה הלמדנית "חזקה", המציינת כי דבר החוזר על עצמו שלש פעמים נחשב לקבוע ומחלט. הסוגיה ממשיכה את קו המחשבה הזו כשמביאה ראיה מפנחס, "ויעמוד פינחס ויפלל"; מבחינה רעיונית פסוק זה לא הוסיף דבר, והוא מיותר. מה בכל זאת נוסף כאן? מפינחס אנו רואים שאכן התפתחה מסורת של תפילה. גם פנחס, הרחוק מאברהם כבר כמה דורות, התפלל. דבר זה מצביע על כך שהתפילה אכן קנתה שביתה בעם ישראל.

משה רבנו הוא המלמד תורה. אותו אנו שואלים שאלות - מותר או אסור, טמא או טהור וכו'. ממנו אנחנו יודעים שיש בכלל טהור וטמא. הוא נותן התורה. משה הוא המורה שבא אחרי האב, בוודאי בכרוניקה, אבל גם בתחומים אחרים. הוא מלמד אותנו איך וכיצד להתפלל, כדברי המכילתא:

"מעשה בתלמיד אחד שעבר לפני ר' אליעזר וקיצר בברכותיו. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראית פלוני שקצר בברכותיו? והיו מלעיגין עליו ואומרים עליו: תלמיד חכם קצרן הוא זה. אמר להם לא קיצר זה יותר ממשה, שנאמר (במדבר י"ב): אל נא רפא נא לה."

התפילה עצמה באה מבית אבא; היא התחילה באברהם אבינו ולא הייתה אלא ניגונים ששתלו בנו אבותינו ואימותינו. תפילה היא תנועה נפשית, היא החיים עצמם, כמו לאכול, לקשור נעליים או לרכוב על אופניים. להתפלל לומדים מאבא, לא מהרב או מהמורה, שכן היא איננה "דינים". היא החסד, היא הרחמים והחמלה, היא הענווה, היא מקומי בעולם, והיא החיים עצמם.

התפילה היא "נקודת מוצא" או "הנקודה הארכימדית", אותה נקודה ממנה מתחיל הכול וממנה ניתן להזיז את העולם. לכן היהודי הראשון, אברהם אבינו, הוא גם המתפלל הראשון. תפילה היא גם נקודת מוצא של היום עצמו - "וישכם אברהם בבוקר". בשפה דרשנית, התפילה מופיעה בתחילת בוקרו של עם ישראל. היא נקודת המוצא של היהודי אברהם, "אביר האמונה" כהגדרתו של סרן קרקיגור, אשר הביא לנו את החסד, את מסירות הנפש בעקידה ואת התפילה, ומי ששם לב מבין שהם היינו הך. אי אפשר לזה בלא זה.

ה.

כשהיהדות עוברת מבית ראשון לבית שני, וכן כשהיא מתחדשת משלהי הבית השני לגלות בבל, מתחיל שוב הכל מהתפילה. מה אנחנו יודעים על אנשי כנסת הגדולה? מעט מאוד. אבל מה הדבר הבולט שהם עושים? "אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפילות, וקדושות והבדלות"⁵, הם מחדשים את התפילה כאבותינו.

התפילה היא אתגר. קשה להתפלל. יכולים להפריע לה קשיים שונים, ביניהם קשיים פילוסופיים עם עצם האפשרות להתפלל. התפילה, כמו סוגיה קשה, דורשת מאמץ ולימוד - לימוד שלה ולימוד עליה. התפילה אף זקוקה לתפילה על עצמה, במילותיה של לאה גולדברג: "למדני א-לוהי ברך והתפלל". רבים בעולמנו ויתרו על התפילה, אולי כי היא בנייה של גשר בין שני עולמות. אנו שרידים של אלה שלא ויתרו, שעדיין נאבקים ויאבקו על תפילה כנה ומשמעותית - לא רק ניגון, אלא מילה טובה של תפילה. זו תורת אברהם אבינו, ולכן בתפילה אני גם מקיים כיבוד אב ואם במובן העמוק שלו. רק אחר התפילה נחזור ללמוד "מיגו במקום חזקה", נשוב לתורת משה.

תפקידם של האבות היה לתת ולעצב את התשתיות עליהם ייבנו דברים. דברים אלו אפשר כי ילבשו צורה ויפשטו צורה, אבל בכל מקרה ייבנו על אותם יסודות. האבות יצרו את התנועה הנפשית הבסיסית והיסודית שבעבודת ה' - הדיבור עם אלוקים. כל השאר אינו אלא התפתחותה של אותה תפילה (ואולי מה שקודם לתפילה, המזבח דרכו קוראים בשם ה', גם הוא סוג של תפילה).

סוף דבר

באים ימים בהם התפילה נכנסת לתוך התורה: "הלכות תפילה". בזה מאבדת התפילה את מקומה העצמאי, שכן היא עוברת ממסורת אבות ללימוד. מה זה אומר עלינו כעובדי ה'? אולי אנו מאבדים את היכולת לחפש קרבה ודבקות בהקב"ה, ואת נוכחות האב? אנחנו חיים בכרוניקה מעוותת לפיה התורה קודמת לתפילה. פרופ' לייבוביץ זיהה את הקושי של האדם המודרני להתפלל, וקבע בתקיפות שהתפילה היא "עבודה". אנו נשיב לו: "אף על פי כן!". נשוב אל האב, ורק אז נלך אל המורה. נשיב את החיים הדתיים מהלימוד אל הטבעיות.

5. שם דף לג ע"א.